

Dialectics of economic thinking and economic culture in the new development period

Adiba ASRAKULOVA¹

Namangan State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2021

Received in revised form

20 August 2021

Accepted 15 September 2021

Available online

11 October 2021

ABSTRACT

This article is a philosophical study of the economic culture of the individual, his knowledge and thinking in the field of economics, his needs, as well as his creative activity in this area. Economic thinking also plays an important role in the economic culture of young people.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

thinking,
culture,
entrepreneurship,
economics,
youth,
development,
society,
economic thinking,
philosophy.

Янги тараққиёт даврида иқтисодий тафаккур ва иқтисодий маданият диалектикаси

АННОТАЦИЯ

Калил сўзлар:

тафаккур,
маданият,
тадбиркорлик,
иқтисодиёт,
ёшлар,
тараққиёт,
жамият,
иқтисодий тафаккур,
фалсафа.

Ушбу мақолада шахс иқтисодий маданиятига унинг иқтисод соҳасидаги маълумоти ва тафаккури, эҳтиёжлари ҳамда шу йўналишдаги ижодий фаолиятини фалсафий тадқиқ этилган. Шунингдек ёшларнинг иқтисодий маданиятида муҳим ўринни иқтисодий тафаккур эгаллайди, бу иқтисодий ҳодисалар ва жараёнларнинг моҳиятини билишга, ўрганилган иқтисодий тушунчаларни тӯғри ишлатишга ва аниқ иқтисодий вазиятларни таҳлил қилиш хақида айрим мулоҳазалар берилган.

¹ Independent researcher, Namangan State University, Namangan, Uzbekistan.

Диалектика экономического мышления и экономической культуры в новый период развития

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

мышление,
культура,
предпринимательство,
экономика,
молодежь,
развитие,
общество,
экономическое мышление,
философия.

Данная статья представляет собой философское исследование экономической культуры человека, его знаний и мышления в области экономики, его потребностей, а также его творческой деятельности в этой области. Экономическое мышление также играет важную роль в экономической культуре молодежи.

Янги тараққиёт даврига келиб аста секинлик билан бўлса-да нафақат жамият иқтисодий ҳаётида, балки бугунги ёш авлоднинг иқтисодий тафаккурида ҳам жиддий ўзгаришлар сезилмоқда-ки, бунинг исботини сўнгги йилларда олиб борилаётган янгиланиш, ислоҳотларнинг натижаларида яққол гувоҳи бўлиб турибмиз. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ёшларда иқтисодий тафаккурни ривожлантириш масаласи анча қийин ва машаққатли вазифа сифатида намоён бўлади-ки, қайсики уларда аввалом бор ўзига хос иқтисодиётни ташкил қилиш ва бошқариш борасидаги иқтисодий маданиятни шакллантирилмаса. Табиийки, бунда нафақат шахс ва унинг иқтисодий маданиятини, балки жамият ҳаётининг иқтисодий соҳасини ҳам ижтимоий-фалсафий жиҳатдан таҳлил ва тадқиқ этиш талаб этилади. Демак, асосий эътиборни иқтисодий маданиятни ёшлар онгода тарбиялашга ҳам қатилиши лозим эканлигини Ўзбекистон Президенти Ш. Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини 26 йиллиги арафасидаги нутқида таъкидлаганидек, “Мамлакатимизнинг тақдири ва келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига олишга, бу йўлда бор билим ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлган, азму шижаатли ёшларни тарбиялаб вояга етказиш – биз учун энг муҳим масаладир”.

Иқтисодий тафаккур дебочаси сифатида талқин этилаётган иқтисодий маданият ҳақида фикр юритиш асносида “Маданият” тушунчасига, унинг ўзига хос мазмун-моҳияти тўғрисида фикр юритилса, масала янада ойдинлашади. Зоро, бу соҳада бирламчи ва жинс тушунча хисобланмиш маданиятни ижтимоий-фалсафий жиҳатдан илмий асосда талқин этмасдан иқтисодий маданиятнинг асл моҳиятини англаш бироз мушқуллик туғдиради.

“Маданият” тушунчалиси этимологияси, унинг моҳияти, таърифлари ва шакллари тўғрисида кўплаб ёндашувлар мавжуд бўлиб, ижтимоий фанларнинг деярли барчасида у ёки бу жиҳатдан объект сифатида ўрганилади ва тадқиқ этилади. Шу ўринда айтиш мумкинки, маданиятнинг шу кунгача нашр қилинган илмий адабиётларда 250 дан ортиқ таърифлари мавжудки, буларнинг ҳар бири маданиятнинг у ёки бу қирраларини очиб берган дейиш мумкин. “Маданият” тушунчалиси шунинг учун ҳам ўзида ифодаланувчи ҳодисаларнинг кўпқирралилиги сабабли жуда мураккаб ҳисобланади. Маданият ва бунёдкор, ўзгартирувчан фаолият узвий алоқадорликда бўлсада, ўзаро тенг тушунчалар эмас. Уларнинг алоқадорлиги шунда ифодаланадики, маданият кишиларфаолиятининг маҳсули

бўлса, фаолият конкрет тарихий - маданий муҳитда ва шу муҳит воситаси-дагина намоён бўлади ва амалга ошади, ўз навбатида эса фаолият жараёнида маданий қадриятлар ўзлаштирилади, қайта яратилади, кўпайтирилади. Фаолият ва маданият тушунчаларини фарқлаш йўлида қилинган хулосалар чуқур илмий аҳамият касб этади. Уларда таъкидланишича, маданият тушунчаси инсон фаолиятининг ўзини эмас, балки бу фаолият амалга ошишининг маҳсус усулини ифодайди.

Маданият, жумладан иқтисодий маданият ҳам ижтимоий феномен сифатида инсон фаолияти, унинг йўналиши ва шакллари билан чамбарчас боғлиқдир. Маданият таркибини фалсафий таҳлил этишда ҳам, ижтимоий ҳаёт соҳаларига мос тарзда маданият турларини фарқлаш мумкин. Шундан келиб чиқсан ҳолда, иқтисодий маданиятни сиёсий, хуқуқий, ахлоқий ва бошқа маданият турларидан фарқлаймиз.

“Маданият” тушунчасининг юқоридаги қисқача таҳлили шундан далолат берадики, ушбу умумий жинс тушунча каби, унинг бир тури бўлган иқтисодий маданиятни ҳам хилма-хил тушуниш ва талқин қилиш мумкин. Бундан қатъий назар иқтисодий маданият тушунчасини фалсафий талқин қилишда аввало, унинг мазмуни, моҳияти, маданиятнинг бошқа турлари билан ўзаро алоқаси, нисбати, ўзига хос жиҳатлари ва намоён бўлиш хусусиятларини таҳлил этиб олиш зарурияти туғилади.

Иқтисодий маданият масалаларига оид мавжуд манбалар, турли даврларда унга нисбатан ўзига хос қарашлар ишлаб чиқилганидан далолат беради.

Иқтисодий маданият мулкчилик шаклларига алоҳида муносабатни тақозо қиласди, ишбилармонлик муҳитини яхшилайди. Иқтисодий маданият – бу инсоннинг иқтисодий фаолиятини ривожлантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ва ишлаб чиқариш, тарқатиш ва истеъмол қилиш жараёнида намоён бўладиган онг ва амалий фаолиятнинг ажралмас бирлиги. Онг инсоннинг иқтисодий маданиятининг асосидир. Иқтисодий билимлар – бу моддий неъматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, алмашиб, шунингдек истеъмол қилиш, жамиятнинг барқарор ривожланишига ёрдам берадиган шакллар ва усуллар ва унинг иқтисодий жараёнларнинг шаклланишига таъсири ҳақидаги инсоний иқтисодий ғоялар мажмуидир. Иқтисодий билим иқтисодий маданиятнинг асосий таркибий қисми ҳисобланади. Улар бизга жамият иқтисодиётининг асосий ривожланиш қонунлари, атрофимиздаги дунёдаги иқтисодий муносабатлар ҳақидаги тушунчамизни ривожлантиришга, иқтисодий фикрлаш ва амалий кўникмаларимизни ривожлантиришга, иқтисодий жиҳатдан баркамол, ахлоқий жиҳатдан соғлом хулқ-атворни ривожлантиришга имкон беради.

Тоталитар тузум ҳукмронлиги давридаги умумий ёндашув шунда эдики, унда иқтисодий маданият кишиларнинг иқтисодий билимлари, мафкуравий эътиқоди ва фаол амалий хатти-ҳаракатлари синтези сифатида олиб қаралган. Ж. Тощенко-нинг фикрича, иқтисодий маданият умуман маданият сингари авваламбор, ўз ичига маълум даражадаги таълимни, яъни жамланган билимлар, маълумот ва тасаввурларни олади. Бироқ, маданиятни шу жумладан, иқтисодий маданиятни фақат шуларга тенглаштириб бўлмайди. Юксак онглийлик, улдабуронлик, ташкилотчилик, интизомлийлик ва тежамкорликни намоён этиш ҳамда олинган билимларни амалда қўллай билиш маҳоратини ҳам унга қўшиш зарурдир. Бундай нуқтаи назар ўша

йилларнинг қатор тадқиқотчилари томонидан эътироф этилган. Иқтисодий маданиятни билимлар, эътиқод ва ижодий фаолият натижаларининг мажмуи сифатида таърифлаш эътиборга лойиқ деб топилган.

Шахс иқтисодий маданиятига унинг иқтисод соҳасидаги маълумоти ва тафаккури, эҳтиёжлари ҳамда шу йўналишдаги ижодий фаолиятини киргизиб, у инсоннинг қобилияти, билимлари ва барча имкониятларини рӯёбга чиқариш даражасини кўрсатади, деб эътироф этиш ҳам ўша даврда кенг тарқалган эди.

Шундай экан, ёшларнинг иқтисодий маданиятида муҳим ўринни иқтисодий тафаккур эгаллайди, бу иқтисодий ҳодисалар ва жараёнларнинг моҳиятини билишга, ўрганилган иқтисодий тушунчаларни тўғри ишлатишга ва аниқ иқтисодий вазиятларни таҳлил қилишга имкон беради.

Ёшларни жамият иқтисодий ҳаётининг турли тармоқларидағи мақсадга йўналтирилган ижодий фаолияти, унинг самарали натижаларга

олиб келишини иқтисодий маданият тарзида талқин этилиши ҳамўзига хос хулоса эди. Бу иқтисодий маданият моҳиятини кишиларнинг ижодий фаолияти, қадриятлари ва тажрибаси мажмуи сифатида тушуниш билан боғлиқ бўлган.

Иқтисодий маданият тўғрисидаги бундай таърифлар ва таҳлиллар унинг моҳияти ва жамиятдаги ролига доир назариялар тараққиёти ва ривожида оз бўлсада аҳамият касб этган. Лекин сабиқ иттифоқ даврида иқтисодий маданиятни юксалиши борасидаги муаммоларни тўлиқ ва холисона ёритиш имкони бўлмаганилиги учун ҳам ёшларда иқтисодий маданият ва иқтисодий тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш масаласи бошқа мамлакатлардагидан анча орқада қолиб кетди десак муболаға бўлмайди. Буни ўзига хос объектив ва субъектив сабаблари ҳам бор эди, албатта. Биринчидан, иқтисодий маданият масалалари асосан “Социалистик жамият”, “Социалистик маданият”, “Коммунистик тарбия”.

муаммолари билан боғлангани, тор синфиийлик ва партиявиийлик нуқтаи-назаридан ёндашилгани ва шу жиҳатдан сунъий вачекланган ҳолда ўз ифодасини топгани сабаб бўлган. Иккинчидан, бу йўсиндаги қарашлар ҳукмон мафкура таъсирида, маълум субъектив волюнтаристик тезислар доирасидан чиқолмаган, объектив характер касб этолмаган. Учинчидан, иқтисодий маданият борасидаги тадқиқотларда ҳали яхши ёритилмаган ёки бутунлай ишланмаган масалалар кўп бўлиб, уларни холисона илмий тадқиқ этиш талаб этилади. Масалан, иқтисодий маданият ва шахс иқтисодий маданиятининг туб моҳияти, типлари, таъсирлашуви, шаклланиш механизми ва йўллари, функциялари, иқтисодий ўсишдаги роли ва бошқалар. Ва ниҳоят, тўртинчидан, замонавий маърифий бозор муносабатларига асосланган, демократик фуқаролик жамияти ва хуқуқий давлат шароитида иқтисодий маданиятнинг ўзига хослиги билан боғлиққатор муаммолар ҳали бизда бевосита тадқиқот объекти сифатида ўрганилган эмас. Жумладан, иқтисодий маданиятнинг бозор муносабатларини шакллантиришдаги ўрни ва аҳамияти масаласи ҳам фалсафий тадқиқ этилган эмас. Бу йўналишда чуқур объектив назарий тадқиқотлар зарурлиги ҳам шундандир.

Умумий маданиятнинг бир қисми бўлган замонавий ёшларнинг иқтисодий маданияти ўз таъсир доирасини ривожлантиришда ва кенгайтиришда давом этмоқда, бу жаҳон иқтисодиётининг ўсиши билан боғлиқ. Ҳозирги замонда иқтисодий маданиятнинг ахлоқий томонини кўриб чиқиши муҳим аҳамиятга эга. Ахир, ахлоқ ва ахлоқ инсоният жамияти фаолиятининг иқтисодий томонини умумий фалокатга (масалан, экологик) олиб келишига йўл қўймайдиган чекловчи омил вазифасини бажаради.

“Иқтисодий маданият – бу атрофдаги дунё обьектларининг иқтисодий жиҳатларини ўзлаштириш ва уларнинг иқтисодий қийматини аниқлаш асосида шаклланган, ўзлаштирилган материал маданияти. Миллий тарихий жараён давомида турли этник ва диний идентификацияларни олиб юрувчилар бошқарув-нинг турли усулларини яратдилар ва жорий қилдилар. Шунинг учун хитойлар, руслар, инглизлар, италияликларнинг иқтисодий маданияти жуда бошқача, православ, конфуцийлик, протестантлик ва католиклик ва бошқа урф-одатларга асосланган. Турли бизнес фалсафалари этник бошқарувнинг ўзига хослигини аниқлади. Қадимги анъаналар, ташқаридан йўқолиб, турли маданият-ларни ташувчилар томонидан иқтисодий жараённи идрок этиш хусусиятларини аниқлашда давом этмоқда”. Ҳар бир жамиятнинг иқтисодий маданияти ўзига хосдир, чунки фақат ўзига хос бошқарув услуги, пул бирлиги, иқтисодий фаолиятни ташкил этиш, ўтказиш ва бошқарыш усуллари мавжуд. Гарчи, глобаллашув феномени бўлса-да, халқаро мулоқот тили бўлган инглиз тили халқаро бизнесни юритиш қоидаларини кўпчилик учун тушунарли қилиш имконини берди. Бутунжаҳон савдо ташкилоти, Жаҳон банки каби ташкилотларнинг мавжудлиги иқтисодий маданият бир хил эканлигини кўрсатади, гарчи у турли этник ва диний анъаналар, менталитет, фикрлаш тарзидан озиқланган бўлса-да, бу дунё глобаллашувининг маълум бир кўрсаткичидир. Ҳозирги вақтда глобаллашув, трансмиллийлаштириш феномени туфайли баъзи иқтисодий маданиятларнинг бошқалар билан интеграциялашган ўзаро таъсири мавжуд бўлиб, бу ижобий таъсир кўрсатади ва миллий давлатлар иқтисодиётининг ўсиш омили ҳисобланади.

Шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий маданияти жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва ўсиши билан ривожланади. Иқтисодий маданият давлатнинг иқтисодиётдаги ролининг пасайиши ва нодавлат секторининг ўсиши билан янада тез суръатлар билан ривожланади. Иқтисодиётни давлат тасаррufидан чиқариш, давлат мулкини хусусийлаштириш, уни бошқариш самарадорлигини ошириш мақсадида – бу ташқи чоралар ёшларнинг иқтисодий маданиятини ривожлантиришда ижобий рол ўйнайди.

Ёшларнинг иқтисодий маданияти уларнинг тафаккурини, ҳаракатларини, иқтисодий соҳадаги ҳаракатларини белгилайди. Иқтисодий маданият бу соҳанинг самарадорлигини оширишга қаратилган янги иқтисодий ғояларни шакллантириш ва синовдан ўтказиш учун асосдир.

Ҳозирги даврда юксак иқтисодий маданиятни шакллантиришга бўлган эҳтиёж, ишлаб чиқариши янада ривожлантириш жараёнида ёшларнинг жамиятнинг айниқса иқтисодийҳаётидаги ролининг ортиб бориши билан белгиланмоқда. Бундай маданият иқтисодий сиёсатга, ислоҳотларни бошқариш сифатига, меҳнат самарадорлигига бевосита таъсир қиласи, бозор иқтисодий қонуниятларидан тўла фойдаланиш ҳамда унинг афзалликларини амалга ошириш даражасини ифодалайди. Иқтисодий маданият ёшларнинг ижтимоий-иктисодий ҳаётдаги оммавий иштирокини, иқтисодий билимлари, малака ва ишбилармонлиги, иқтисодий онги ва тафаккурининг ривожланганлиги даражасини акс эттиради. У ёшларнинг иқтисодий соҳадаги фаолияти маҳсулини, жамиятда тўпланган иқтисодий тажрибасини умумлашган ҳолда намоён этади. Шу жиҳатдан, иқтисодий маданият моҳиятини, шаклланиш ва ривожланиш механизмини билиш ижтимоий-иктисодий жараёнларга таъсири этиши шакллари ҳамда усулларини топиш имкониятини беради.

Иқтисодий маданиятни жамият ривожининг ҳар бир босқичидаги сифат ҳолати, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражасини муайян бир ифодаси сифатида ҳам олиб қараш мумкин. Бу ерда жамият ва иқтисодий маданиятнинг ўзаро алоқадор жиҳатларини фарқлаб олса бўлади. Жамият иқтисодий маданиятини ишлаб чиқарувчи кучларимиз ва муносабатларимизнинг намоён бўлиши сифатида тушунса ҳам бўлади. Агар, инсоний, ижтимоий шартлар иқтисодий соҳада доимо мавжудлигини ҳисобга олсак, иқтисодий маданият кўлламини белгилашда, инсон оламни ўзлаштириш жараёнида эришган ютуқларни изоҳлаш билан кифояланиш мумкин. Бу эса, ўтилган тарихий йўлни жамият иқтисодий соҳасини ўзлаштириш маъносида характерлаш имконини беради. Шу маънода, инсоният тарихи турли ижтимоий, сиёсий, маънавий воқеалар давомийлиги бўлгани каби, иқтисодий маданиятнинг сифат жиҳатидан ўзгариб бориши тарихи ҳамдир. Бу нуқтаи назардан, жамиятимизнинг ҳозирги иқтисодий маданияти ўтмишдагидан сифат жиҳатдан янгича мазмунга эгадир. Туб ўзгаришлар рўй бераётган жамиятимизга хос бугунги иқтисодий маданиятга ижтимоий жараёnlар ва муносабатлардаги чуқур ўзгаришлар катта таъсир кўрсатмоқда. Уларнинг мазмуни моҳиятан бозор муносабатлари негизида ўзгариб бормоқда. Уларда мулкчиликнинг турли шакллари, моддий ва маънавий неъматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмолининг янгича характеристи ифодаланмоқда. Жамиятимизда янгидан шаклланаётган иқтисодий маданиятда кишиларнинг манфаатлари, шахсий масъулияти, ишбилармонлиги ва тадбирко-рлиги, ижодкор фаолияти ва эркин ташаббускорлиги яққол намоён бўлмоқда. Жамият иқтисодий маданиятига умумий назар билан қараш, уни шаклланишининг турли тарихий босқичларини кузатиш имконини беради. Иқтисодий маданиятимизнинг асослари мустақил тараққиёт йўлининг бошида, янги жамият қуришнинг дастлабки қадамлари билан бирга шакллана бошлади. Халқимизнинг бой тарихий мероси, жаҳон тажрибаси ютуқлари бунда жуда қўл келди. Кишиларимизнинг эркин иқтисодий фаоллиги қучайиши ва бозор муносабатларининг шаклланишига янгича иқтисодий тафаккурлаш, билим, тажриба ва малаканинг ортиб бориши кўпроқ таъсир эта бошлади. Жамиятимизда янги ўзига хос иқтисодий маданият шакллана бошлади.

Шу ўринда айтиш ўринли-ки, ёшларда иқтисодий маданиятнинг шаклланиши ва ривожи албатта уларнинг иқтисодий тафаккурига боғлиқ эканлигини инкор этиш мумкин эмас. Бу икки сифат бир-бири билан ўзаро боғлиқ ҳолда тараққий этади ва жамият иқтисодий ҳаётига ижобий таъсирини ўтказади. Шу маънода иқтисодий тафаккурни тафаккурнинг бошқа шакллари ўртасидаги ўрни масаласини таҳлил қилишдан аввал “Тафаккур”, “Иқтисодий тафаккур” тушунча-ларига доир баъзи мулоҳазаларни билдириш ўринлидир.

Фалсафада тафаккур аввалимбор, ижтимоий-тарихий жараёнда, кишиларнинг билиш фаолияти сифатида, шунингдек, предмет ва ҳодисаларнинг муҳим алоқалари ва муносабатларини англаш, янги ғояларни ижод қилиш, воқеаларни башорат этиш сифатида ўрганилади. Фалсафани билишнинг маҳсули, оламни илмий тушунчаларда инъикос этилиши қизиқтиради. Шу жиҳатдан тафаккурнинг тушунча, ҳукм, холоса чиқариш каби шаклларини мантиқий таҳлил этишга катта эътибор қаратилган.

Ишлаб чиқаришнинг келиб чиқиши ҳам инсон табиий оламдан ажралиб чиқиб, ўз табиий ва физиологик эҳтиёжларини қондириши учун унинг миясида очлик, совуқ ва ўлимдан қутулишга ёрдам берадиган ҳодиса ва хатти-ҳаракатлар билан бевосита боғлиқ. Лекин иқтисодий ҳаёт ва иқтисодий муносабатлар бу ҳодисаларнинг фикран тикланишига мувофиқ тарздаги маънавий тузилмаларсиз содир бўлиши мумкин эмас эди. Чунки ибтидоий даврдаги инсонлар озиқ-овқат ва уй-жойга бўлган эҳтиёжларига асосланиб, меҳнат қилиб, ишлаб чиқаришни ривожлантирилар ва ўзаро иқтисодий муносабатларни амалга оширишди. Бу ерда иқтисодий тафаккурни кундалик даражасининг асосий хусусияти унинг стихияли ҳарактерга хос эканлигига бўлиб, назарий иқтисодий тафаккурнинг пайдо бўлиши ҳам ақлий меҳнатнинг жисмоний меҳнатдан ажралиши билан узвий боғлиқлик-дадир.

Ўз навбатида иқтисодий тафаккур қўйидагилардан иборат бўлади: – иқтисодий категория ва қонунларнинг жамият томонидан англаниш жараёни ҳамда уни қонунлар орқали ҳаётга татбиқ этилиш шакли:

- жамиятда иқтисодий муносабатлар амал қилиши асосида вужудга келган тушунча ва хулосалар;
- иқтисодий билимларга эга бўлиш ва улардан самарали фойдаланиш лаёқати;
- сезги, идрок ва тасаввурлар орқали бевоситабилиб бўлмайдиган иқтисодий жараён ва муносабатларни акс эттирувчи ҳодисаларнинг онгли равишда намоён бўлиши.

Иқтисодий тафаккур умумий тафаккурнинг шундай шакли хисобланади-ки, унда иқтисодий муносабатлар ва уларнинг ривожланиш тамойиллари асосида жамиятда юзага келадиган иқтисодий тушунча, хулоса ва қарорлар, иқтисодий қарор қабул қилишда шахсий эҳтиёж ва манфаатларнинг ўзаро таъсири жараёни ва унинг натижаси юзага чиқади.

Мамлакатимизда аҳоли фаровонлигига қаратилган иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва бир қатор маънавий ислоҳотлар халқнинг руҳияти, турмуш тарзи, қадимий урф-одат ва анъаналар асосида тадрижий тарзда босқичма-босқич амалга ошириб келинмоқда. Ислоҳотлар самараси, аввало ёшларнинг иқтисодий жараёнларга муносабати, мамлакатда ва жаҳон миқёсида юз бераётган ўзгаришлар унинг ҳаётига, тақдирига дахлдорэканини чукур ҳис этиши ва шундан хулоса чиқариши билан асосланади.

Хозирги кунда дунёда содир бўлаётган иқтисодий жараёнлар жамият иқтисодий тафаккуридаги ўзгаришлар билан тенг бораётганлигини кўрсатиш мумкин. Иқтисодий тафаккурни ўрганишда турли усусларнинг инсон ҳаётида иқтисодий муносабатлар юзасидан вужудга келган турли масалалар (кундалик, назарий, педагогик, техник ва бошқалар)ни таҳлил қилиш учун қўлланувчи умумлаштирилган йўл, усул ва тамойилларнинг мажмуи сифатида тушуниш мумкин.

Иқтисодий тафаккурни шаклланиш жараёнини таҳлили шуни кўрсатади-ки, иқтисодий тафаккур шахс ва жамият аъзоларида турли кўринишда бўлади. Улардаги иқтисодий тафаккур кўринишини иқтисодий тафаккур шаклланишига хизмат қилувчи, унинг даражасини аниқлашга ва ривожлантиришга қаратилган усуслар ёрдамида аниқлаш мумкин. Иқтисодий тафаккурга эга ёшлар ўз иқтисодий билимларини ишга солиб, ҳар бир иқтисодий жараёнларни анализ, синтез орқали

мия фаолиятида умумлаштиради, сўнгра якка қатъий хукм шаклига келтириб, янги таҳминларни юзага чиқаради ҳамда ўз билим доирасини кенгайтиради. Психологик нуқтаи назардан таҳлил этилса, иқтисодий тафаккур иқтисодий хулқ-атвор туфайли иқтисодий онг шаклида юзага келади. Умуман олганда, жамиятда иқтисодий тафаккур шаклланишига хизмат қилувчи усулларни иқтисодий тафаккур илмий билишнинг бир қатор тарихий босқичларига ва иқтисодий фаолият асосида неъматларни ўзлаштириш усулларига ҳамда эҳтиёжларнинг физиологик қондирилиш усулларига таяниши билан боғлаб тушунтириш мумкин.

Ҳар бир инсонда иқтисодий ҳаётнинг индивидуал субъектив тасаввuri бўлади. Бугунги замонавий ёшлар ўзига хос тарзда иқтисодий воқеликни идроклашга, ҳиссиётли баҳолашга, тафакурлаш маданиятига эгадир. Иқтисодий тафаккурёшларнинг иқтисодий ҳаёти, фаолияти инъикоси сифатида, улар иқтисодий маданиятининг муҳим элементи тарзида намоён бўлади. Ёшларга мақсадга мувофиқ таъсир ўтказиш, яъни тарбиялаш, таълим бериш, манфаатдорлик орқали қизиқтириш йўли билан, унинг онгини маълум даражада ўзгартириш мумкин. Иқтисодий тафаккур ва маданият эгалари бўлмиш ёшлар ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг субъекти экан, уларнинг онгидага мақсадга мувофиқ ижобий ўзгаришнинг рўй бериши иқтисодиётнинг ривожига шунга мос таъсир қиласи.

Иқтисодий тафаккурўз ичига ҳам ақлий (билимлар), ҳам эмоционал (ҳистуйгулар) жиҳатларни олади. Ишлаб чиқаришни ўстириш ва иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш ёшлардан кўп, доимий ўсиб борувчи билимларни талаб этади. Шу билан бирга, улар иқтисодий тафаккурининг эҳтиросли жиҳати ҳам ўз таъсирига эгадир. Инсон ўз меҳнатининг баҳосига, унга нисбатан ҳамкаслари, бирга ишловчилар ва раҳбарларининг муносабатига доимо кучли диққат-эътибор билан жавоб беришга мойиллиги, бунга мисолдир. Иқтисодий онг иқтисодий маданиятнинг интеллектуал негизини ташкил этади. Ўз навбатида, унинг ўзи иқтисодий тафаккурнинг натижаси, маҳсулидир. Бу эса, юксак иқтисодий тафаккур кишилар иқтисодий маданиятининг асосий компонентларидан эканлигини билдиради.

Тадқиқотимиз жараёнида шунга гувоҳ бўлдик-ки, иқтисодий маданият ҳодисасини тушуниш иқтисодий онг (иқтисодий муносабатларнинг акси ва иқтисодий қонунларнинг ишлаши ва ривожланиши ҳақидаги билимларнинг акси сифатида) ва иқтисодий тафаккур (хўжалик фаолиятига жалб этилишининг акси сифатида) ўртасидаги ўзаро таъсир усулига асосланади. Бу ўзаро таъсир усули қанчалик мукаммал бўлса, иқтисодий фаолият шунчалик самарали бўлади; иқтисодий хулқ-атвор қанчалик оқилона бўлса, иқтисодий маданият даражаси шунчалик юқори бўлади. Бу иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг ўзаро боғлиқлиги, иқтисодий хатти-ҳаракатларнинг табиий регулятори вазифасини бажаради. Иқтисодий маданиятга фақат унга (ижобий ёки салбий) таъсир кўрсатадиган қадриятлар, эҳтиёжлар, афзалликлар киради. Иқтисодий маданият-нинг хусусиятлари иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг муносабатларини (ўзаро таъсирини) тартибга солувчи каналлар орқали белгиланади. Иқтисодий онг қанчалик мазмунли ва фаол бўлса, шунчалик оқилона ва изчил, ихтирочи ва эвристик иқтисодий тафаккур, қанчалик эркин ва профессионал иқтисодий хулқ-атвор, иқтисодий маданият даражаси шунчалик юқори бўлади.

Иқтисодий маданиятнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у бошқаларга қараганда, ёшларнинг иқтисодий хатти-ҳаракатларини иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур ўргасидаги боғлиқликни тартибга солувчи сифатида бошқаришга қаратилган.

Иқтисодий маданият иқтисодий ривожланиш субъектларининг мослашувчан иқтисодий хулқ-авторини ривожлантириш учун зарур бўлган қадриятлар ва меъёрларни танлайди, иқтисодий маданиятнинг инновацион функцияси янги қадриятларни ишлаб чиқиш ва бошқа маданиятлардан илғор қадриятларни олиш орқали ижтимоий қадриятлар ва меъёрларнинг янгиланишида намоён бўлади. Бу функцияларни бажарилишининг тўлиқлиги ва сифати иқтисодий маданиятнинг тартибга солиш имкониятларини белгилайди.

Иқтисодий муносабатларнинг диапазони қанчалик кенг бўлса, иқтисодий маданиятнинг хилма-хиллиги шунча кўп бўлади. Хилма-хиллик иқтисодий маданиятнинг ривожланиши ва ҳаётйлигининг далили сифатида қаралади: бу хилма-хиллик қанчалик катта бўлса, маданият қанчалик бой бўлса, у шунчалик ўзини ривожлантиришга қодир.

Интеграция даражаси иқтисодий нормалар ва қадриятларнинг изчиллигига, турли ижтимоий гурухларнинг иқтисодий хулқ-авторининг стереотипларида намоён бўлади. Қийинчилик иқтисодий маданиятни хилма-хиллигини ошириш билан бирлаштиришdir.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг йигирма олти йиллигига бағишлиланган тантанали маросимдаги нутқи.
2. Шермухамедов С., Очилдиев А. Маданият ва цивилизация. – Фарғона, 2000. – Б. 5.
3. Барулин В.С. Социальная философия: Учебник. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 404–407.
4. Теория и практика коммунистического воспитания. М., 1980. – С. 197.
5. Тощенко Ж.Т. Идеология и экономика: Идеологическая работа и социально-экономическое развитие. М., 1981. – С. 44–45.
6. Вопросы теории и методов идеологической работы. Вып. 13 Идеология и экономика. М., 1981. – С. 199.
7. Пономарев Л.Н. и др. Экономическая культура: сущность, направления развития. М., Мысль, 1987. – С. 16–17.
8. Каргаполов В.Е. Экономическая культура человека, общества и государства // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 3.
9. Рывкина Р.В. Между социализмом и рынком: судьба экономической культуры в России. – М.: Наука, 1994. – С. 16-20.
10. Алесеев П.В., Панин А.В. Философия. Учебник. – М.: ПБОЮЛ, 2000. – С. 300–303.
11. Хасанхонова Н.И. Иқтисодий тафаккурни шакллантириш усуллариша уларнинг тавсифи. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2014 йил.